

Паскар А.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 347.9

РОЛЬ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Одним із чинників ефективності судового захисту прав осіб є належне правове регулювання порядку здійснення судочинства. На сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права перед нею стоять завдання науково-теоретичного дослідження тих аспектів та інститутів, які мають визначальний характер для формування концептуальних підходів щодо вирішення актуальних питань, що висуваються потребами практики. Актуальність дослідження механізму цивільного процесуального регулювання зумовлена тим, що такі розробки сприяють розумінню сутності правосуддя у цивільних справах, дають можливість дослідити механізм впливу права на врегульовані суспільні відносини, сприяють розкриттю перебігу втілення принципів цивільного судочинства і норм цивільного процесуального права у процесуальну діяльність учасників цивільного процесу, розробці шляхів вдосконалення цивільного процесуального законодавства з метою підвищення ефективності правосуддя у цивільних справах.

Дослідження теоретичних аспектів механізму цивільного процесуального регулювання або його окремих складових елементів відображене у доробках В.М. Горшенюва, М.А. Гурвіча, Д.Р. Джалілова, П.Ф. Елісейкіна, А.Ф. Козлова, В.В. Комарова, О.Г. Лук'янової, А.А. Мельнікова, В.М. Протасова, С.Я. Фурси, М.С. Шакарян, М.Й. Штефана, В.М. Щеглова та ін. Наявність численних праць, у яких висвітлюються теоретичні питання науки цивільного процесуального права, не применшує важливості та актуальності дослідження механізму цивільного процесуального регулювання, адже саме від його належної розробки та дієвого функціонування залежать ефективність розгляду і вирішення справ у порядку цивільного судочинства. На сьогодні залишаються дискусійними й актуальними питання про визначення як самого поняття механізму цивільного процесуального регулювання, так і встановлення складових його структури та характеристики зв'язків, які виникають між ними.

Метою дослідження є вивчення поняття, сутності та ознак механізму цивільного процесуального регулювання та розкриття його ролі у забезпеченні ефективності судочинства у цивільних справах.

Регулювання суспільних відносин є однією з основних функцій держави і права. Цивільне судочинство – це вид людської діяльності, направлений на організацію і впорядкування суспільних відносин за допомогою специфічних прийомів і способів. Їх сукупність об'єднана поняттям «механізм цивільного

процесуального регулювання», за допомогою якого визначається специфіка впливу на поведінку учасників цивільного судочинства.

На думку В.М. Протасова, значення поняття «процесуально-правовий механізм» полягає в тому, що воно дозволяє: а) адекватно відобразити одну з найважливіших правових підсистем; б) виявити особливості процесуальних явищ, оскільки вони найбільш відображені саме в загальному механізмі їх дії; в) глибше зрозуміти природу юридичного процесу шляхом вивчення його взаємозв'язків з іншими процесуальними явищами; г) загалом покращити аналіз процесуальних явищ [1, с. 100]. У науковій літературі також наголошується на ролі та шляхах вдосконалення правового регулювання на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової доктрини [2, с. 19–22].

У процесі вивчення механізму цивільного процесуального регулювання важливим методологічним положенням є з'ясування його місця в загальному механізмі правового регулювання і співвідношення з ним. Наявні в науковій літературі погляди науковців із цього приводу можна об'єднати у дві групи.

До першої групи переважно належать представники загальної теорії права, які вважають, що механізм процесуального регулювання (зокрема, цивільно-процесуальний) – це стадія загального механізму правового регулювання. Зазначається, що на заключній стадії правового регулювання – реалізації права у формі виконання, використання і дотримання – за наявності визначених перешкод для використання права, за невиконання заборон та в деяких інших випадках виникає необхідність того, щоб компетентні правоохоронні державні органи повторно після правотворчості, але вже на індивідуальному рівні, під час вирішення юридичної справи включились у процес правового регулювання і на основі своїх владних повноважень у державно-обов'язковому порядку довели реалізацію права до кінця, до потрібного фактичного результату [3, с. 239].

На відміну від наведеного напрямку, серед дослідників галузевих процесуальних наук сформувалась протилежна точка зору, яка відстоює ідею самостійного характеру механізму цивільного процесуального регулювання. На їх переконання, механізм цивільного процесуального права як галузевий механізм входить до складу загального механізму правового регулювання. Але водночас це самостійне правове явище із власними змістом, структурою, методом і способами впливу. Зокрема, О.Г. Лук'янова стверджує, що процесуально-правовий механізм –

це елемент загального механізму правового регулювання, відносно самостійна підсистема правових засобів. Він вступає в дію у випадках виникнення перешкод нормальній реалізації правових норм і має охоронний характер [4, с. 162].

Про самостійний характер механізму цивільного процесуального регулювання свідчить і той факт, що за його допомогою забезпечується дія особливих правоохоронних відносин. Саме спірне регулятивне правовідношення стає предметом охоронної діяльності суду, що здійснює захист прав та інтересів осіб у особливому процесуальному порядку. Механізм цивільного процесуального регулювання починає діяти, коли не діє правове регулювання. Він усуває перешкоди нормального регулювання шляхом захисту, визнання чи відновлення прав осіб або покладення обов'язків. Як орган державної влади суд, у межах наданої компетенції, втручається у правове регулювання, забезпечуючи примусову реалізацію матеріальних регулятивних норм. Таким чином, «механізм правового регулювання» і «механізм цивільного процесуального регулювання» – це різні поняття, які слід вивчати, виходячи з їх розуміння як загального й окремого.

Механізм цивільного процесуального регулювання є елементом механізму загального державного правового регулювання, який починає діяти у разі виникнення перешкод на шляху правового регулювання. Проте дослідження механізму цивільного процесуального регулювання тільки у площині його ролі як складового елемента механізму загального державного правового регулювання є однобічним. Механізм цивільного процесуального регулювання має подвійну природу. З одного боку, він є елементом загального механізму правового регулювання. З іншого боку, він є відносно самостійною системою із власними змістом, структурою і функціями. За таких методологічних підходів механізм цивільного процесуального регулювання можна розглядати як складну систему, для розуміння якої слід вивчати максимально повно всі її компоненти, а також дослідити їх у взаємозв'язку і взаємодії.

У характеристиці механізму цивільного процесуального регулювання теоретичну основу становлять сформульовані в загальній теорії права висновки щодо поняття правового регулювання. І тому для визначення поняття «механізм цивільного процесуального регулювання» слід виходити з розуміння поняття «механізм правового регулювання». Щодо останнього, то вчені-теоретики зазначають, що він являє собою процес впливу за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей із метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин [5, с. 404]. Основне навантаження у понятті «механізм правового регулювання» несе термін «регулювання».

Визначаючи поняття механізму цивільного процесуального регулювання, слід насамперед виходити з того, що за його допомогою впорядковується окрема група суспільних відносин, зокрема цивільні процесуальні правовідносини, які становлять пред-

мет цивільного процесуального права і підпадають під регулятивну дію вказаного механізму. Цивільні процесуальні правовідносини, як самостійне явище із власними специфічними ознаками, вимагають особливих підходів до їх регулювання.

Цивільному процесуальному праву притаманний особливий метод правового регулювання, специфічні риси якого концентровано відображені у правовому становищі суб'єктів, у підставах виникнення, зміни і припинення правовідносин, способах визначення їх змісту, а також у заходах процесуального примусу. Указаний метод уявляється як сукупність та взаємодія специфічних прийомів, способів і засобів впливу норм цивільного процесуального права на відносини, які виникають у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, та на процесуальну діяльність їх суб'єктів.

Специфіка методу цивільного процесуального регулювання полягає в тому, що для цивільного процесу характерним є поєднання імперативних і диспозитивних основ правового регулювання. Так, диспозитивний характер цивільного судочинства закріплено цивільним процесуальним законодавством окремою статтею. Зокрема, стаття 11 ЦПК України відзначає, що суд розглядає цивільні справи не інакше, як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Імперативні аспекти цивільного судочинства полягають у тому, що законодавець у нормах цивільного процесуального законодавства встановлює загальні правила, за якими повинно здійснюватись цивільне судочинство. Наприклад, стаття 7 ЦПК України визначає мову, якою здійснюється цивільне судочинство; ст. 8 ЦПК України встановлює законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи; ст. 18 ЦПК України визначає склад суду тощо. Імперативним моментом є також закріплення на законодавчому рівні обов'язковості судових рішень (ст. 14 ЦПК України); процесуальне становище головуючого в судовому засіданні. Так, головуючий, керуючи перебігом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи (ч. 2 ст. 160 ЦПК України). Учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку і беззаперечно під-

корятися розпорядженням головуючого (ч. 3 ст. 162 ЦПК України).

Загалом характер методу правового регулювання відносин між судом і учасниками цивільного процесу, тобто співвідношення імперативних і диспозитивних аспектів, залежить від їх процесуального становища. Виходячи із цього, дію методу цивільного процесуального регулювання слід розглядати у двох площинах: 1) суд – суб'єкти, які беруть участь у справі, де домінує диспозитивний характер вказаного методу; 2) суд – інші суб'єкти цивільного процесу, де домінує імперативний характер вказаного методу.

У дослідженні механізму правового регулювання науковцями виділяються його ознаки. Зокрема, вказується, що механізм правового регулювання характеризується тим, що перебуває у тісному зв'язку з державою, має системний характер, є цілеспрямованим і результативним, є стадійним явищем, поширюється тільки на ті відносини, які становлять предмет правового регулювання тощо [5, с. 406]. Механізму цивільного процесуального регулювання як елементу загального механізму правового регулювання також притаманні вказані ознаки. Водночас на формування ознак механізму цивільного процесуального регулювання накладають відбиток особливості самої галузі цивільного процесуального права, її предмет і метод. Відповідно, механізму цивільного процесуального регулювання притаманні власні специфічні ознаки, які дозволяють говорити про його самостійний характер. Зокрема, механізм цивільного процесуального регулювання характеризується специфічним методом правового регулювання. Як нами зазначалося вище, його специфіка полягає у поєднанні імперативних і диспозитивних аспектів впливу на поведінку суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Механізм цивільного процесуального регулювання також характеризується тим, що він має системний характер. Він складається з елементів, які у процесі правового регулювання взаємодіють між собою, забезпечуючи нормальне функціонування всього механізму цивільного процесуального права. Указані елементи взаємопов'язані між собою, передбачають один одного і діють узгоджено.

Ще одна ознака механізму цивільного процесуального регулювання зумовлена самою специфікою мети його функціонування – досягнення чітко визначеного в нормах цивільного процесуального права результату. ЦПК України статтею 1 закріплює завдання цивільного судочинства. Відповідно, функціонування механізму цивільного процесуального регулювання спрямоване на досягнення вказаних завдань, а саме на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Щодо критерію ефективності механізму цивільного процесуального регулювання, то він визначається і залежить пропорційно від того, якою мірою були досягнуті цілі і завдання правосуддя. Якщо скасовуються або відміняються багато рішень першої інстанції, це свідчить про неефективність правового регулювання, що і повинно бути одним з основних мотивів вдосконалення законодавства.

Механізм цивільного процесуального регулювання також характеризується тим, що має подвійну природу, яка полягає у поєднанні єдності і диференціації. До факторів, які забезпечують єдність цивільного процесуального регулювання, можна віднести встановлення єдиної процедури здійснення правосуддя у цивільних справах, визначені законом межі судового розсуду, єдність цивільного процесуального законодавства тощо. Однак у суспільстві відбуваються постійні зміни, які зумовлюють диференціацію у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. Такими факторами можна вважати різноманітність цивільних справ, їх розрізнення за категоріями, за конкретними обставинами справи. Диференціація механізму цивільного процесуального регулювання також зумовлена специфікою реальних ситуацій, які потребують індивідуального врегулювання, різноманітністю юридичних фактів та ін. Диференційованою є також процедура відкриття провадження у конкретній справі.

Цивільне процесуальне законодавство встановлює правила здійснення правосуддя, принципи, стадії розгляду справи, вимоги до процесуальних документів, але водночас, враховуючи неоднорідність та багатоманітність конкретних ситуацій, окреслює лише напрямки або загальні межі такої діяльності. А далі набуває чинності індивідуальне регулювання суду. Створюється простір діяльності для суду. Наприклад, частина 4 ст. 10 ЦПК України відзначає, що суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права й обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їх прав у випадках, встановлених згаданим Кодексом. Виходячи із цього положення, а також враховуючи специфіку окремої конкретної справи, суддя вирішує і визначає необхідні процесуальні дії.

Висновки. Отже, механізм цивільного процесуального регулювання уявляється як складне системне утворення, за допомогою якого здійснюється врегулювання цивільних процесуальних правовідносин шляхом імперативно-диспозитивного методу правового впливу на поведінку їх суб'єктів через встановлення дозволів, накладання заборон і зобов'язань у поєднанні із загальними та особливими правилами регулювання цивільного судочинства з метою захисту, відновлення або визнання прав, свобод та законних інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Механізм цивільного процесуального регулювання характеризується такими специфічними ознаками: наявність власного методу правового регулювання; регулювання відносин, які виникають із сімейних, трудових, цивільних, земельних та інших правовідносин; системний характер; справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ; подвійна природа, яка полягає у поєднанні єдності і диференціації його складових елементів.

Роль механізму цивільного процесуального регулювання у досягненні ефективності правосуддя у цивіль-

них справах полягає в тому, що саме завдяки належному правовому регулюванню процесуальної діяльності учасників цивільного процесу можливе досягнення високого рівня захисту прав, свобод та інтересів осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 144 с.
2. Демків Р. Розвиток принципів правового регулювання в умовах розбудови правової держави / Р. Демків // Юридична Україна. – 2006. – № 8. – С. 19–22.

3. Проблемы теории государства и права : [допущено Министерством высш. и сред. спец. образования СССР в качестве учебника для студ. вузов, обучающихся по спец. «Правоведение»] / [С.С. Алексеев, И.Я. Дюрягин, В.Б. Исаков и др.] ; под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с.

4. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 243 с.

5. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

Паскар А.Л. РОЛЬ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті здійснено дослідження механізму впливу права на врегульовані суспільні відносини, які сприяють розкриттю перебігу втілення принципів цивільного судочинства і норм цивільного процесуального права у процесуальну діяльність учасників цивільного процесу. Автором визначено роль механізму цивільного процесуального регулювання у досягненні ефективності правосуддя у цивільних справах.

Ключові слова: цивільне судочинство, механізм цивільного процесуального регулювання, метод правового регулювання, правоохоронні відносини, правосуддя.

Паскар А.Л. РОЛЬ МЕХАНИЗМА ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

В статье проведено исследование механизма воздействия права на урегулированы общественные отношения, которые способствуют раскрытию хода реализации принципов гражданского судопроизводства и норм гражданского процессуального права в процессуальную деятельность участников гражданского процесса. Автором определена роль механизма гражданского процессуального регулирования в достижении эффективности правосудия по гражданским делам.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, механизм гражданского процессуального регулирования, метод правового регулирования, правоохранительные отношения, правосудия.

Paskar A.L. ROLE OF CIVIL PROCEDURE ADJUSTMENT MECHANISM IN PROMOTING EFFECTIVENESS CIVIL PROCEEDING

The article studies the mechanism of influence of the right to regulated social relations that encourage the disclosure of the course of realization of the principles of civil procedure and rules of civil procedure law in the judicial process participants civil process.

The author argues that “the mechanism of legal regulation” and “the mechanism of civil procedure regulation” are different concepts that should be studied, based on their understanding of both general and specific. The mechanism of civil procedure regulation mechanism is an integral part of general government regulation, which comes into effect in the event of obstacles to the regulation. However, studies of the mechanism of regulation of civil procedure only in the plane of its role as a constituent element of the mechanism of general government regulation is one-sided.

In addition, the mechanism of regulation of civil procedure has the following specific criteria: having its own method of legal regulation; regulates relations arising from family, labor, civil, land and other relationships; is systemic; aimed at a fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases; has a dual nature, which is a combination of unity and differentiation of its components.

The author of the role of civil procedural regulation mechanism to achieve efficiency of justice in civil cases is that it is through proper legal regulation of procedural participants of civil process is possible to achieve a high level of protection of rights, freedoms and interests of individuals.

Key words: civil legal proceedings, mechanism of civil procedural regulation, method of legal regulation, law enforcement relations, justice.